

**COHESIÓ SOCIAL I EDUCACIÓ SOCIAL. UNA ANÀLISI CONCEPTUAL
HISTÒRICA EN DUES REVISTES PEDAGÒGIQUES CATALANES: *TEMPS
D'EDUCACIÓ* I *EDUCACIÓ SOCIAL. REVISTA D'INTERVENCIÓ
SOCIOEDUCATIVA*.**

Núria Simó Gil
Departament de Pedagogia, Universitat de Vic

Resum

La comunicació fa una anàlisi del concepte *cohesió social* en dues revistes pedagògiques –*Temps d'Educació* i *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*– des de l'aparició del primer número (l'any 1989 la primera, i el 1995 la segona). S'han analitzat 49 articles (20 de *Temps d'Educació* i 29 d'*Educació Social*). Els articles seleccionats han estat els que contenen el mot cohesió en el títol, en les paraules clau o en el cos del text. L'anàlisi dels articles ha permès distingir tres àmbits diferenciats segons la utilització del terme en relació amb l'educació social: a) dificultats socials per a la cohesió social, b) l'educació com a eina per a relacions més igualitàries i c) propostes de l'educació social per a la cohesió social. En cada un dels àmbits s'han triat alguns exemples representatius i s'hi destaquen les paraules associades. Finalment, a les conclusions s'especifiquen possibles elements a tenir en compte en una definició de cohesió social en relació amb l'educació social.

Paraules clau: Cohesió social, educació social, integració social, inclusió social, exclusió, participació i comunitat.

Resumen

La comunicación analiza el concepto *cohesión social* en dos revistas pedagógicas, *Temps d'Educació* y *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, a partir de la aparición del primer número (el año 1989 la primera, y el 1995 la segunda). Se han analizado 49 artículos (20 de *Temps d'Educació* y 29 de *Educació Social*), seleccionados porque contenían la palabra cohesión en el título, en las palabras clave o en el cuerpo del texto. El análisis de los artículos ha permitido distinguir tres ámbitos diferenciados según la utilización del término en relación a la educación social: a) dificultades sociales para la cohesión social, b) la educación como herramienta para relaciones más igualitarias y c) propuestas de la educación social para la cohesión social. En cada uno de los ámbitos se han escogido algunos ejemplos representativos y se han destacado las palabras clave. Finalmente, en las conclusiones se detallan posibles elementos a tener en cuenta en una definición de cohesión social en relación a la educación social.

Palabras clave: Cohesión social, educación social, integración social, inclusión social, exclusión, participación, comunidad.

Abstract

This paper analyses the concept of social cohesion in two Catalan educational journals, *Temps d'Educació* and *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, since the appearance of their first issues (1989 and 1995, respectively). We analysed 49 articles (20 from *Temps d'Educació* and 29 from *Educació Social*). The articles were selected because they contained the word cohesion in the title, in the key words or in the main text. Their analysis has allowed us to distinguish three distinct areas in which the term is used in relation to social education: *a)* social difficulties of social cohesion, *b)* education as a tool to establish more egalitarian relationships and *c)* social education proposals for social cohesion. In each of these areas we have chosen some representative examples and their associated keywords. The conclusion suggests possible elements to be considered in a definition of social cohesion in relation to social education

Key words: Social cohesion, social education, social Integration, social exclusion, participation, community

1. Introducció

En la comunicació que presento analitzo la utilització del terme *cohesió social* en els articles publicats a les revistes pedagògiques *Temps d'Educació* i *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa* des de l'aparició del primer número (l'any 1989 la primera, i el 1995 la segona). S'han revisat els 40 números publicats de forma semestral de *Temps d'Educació* des de 1989 fins al 2011, i de la revista *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, els 48 números publicats de forma quadrimestral des de 1995 fins l'any 2011. Els articles seleccionats han estat els que contenen el mot cohesió en el títol, en les paraules clau o en el cos del text. A partir de la lectura aprofundida d'aquests articles, s'han identificat alguns mots que els diferents autors relacionaven amb el terme. La metodologia seguida s'ha basat en la identificació dels conceptes clau, des de la perspectiva metodològica de la història conceptual analitzada per Vilanou,¹ estudiant els conceptes en la mesura que serveixen per articular significativament les diverses experiències socials i formen xarxes discursives que creuen les èpoques i transcendeixen les esferes de sociabilitat immediata, no tant

1. VILANOU, Conrad. «Historia conceptual e historia de la educación», *Revista de Historia de la Educación*, núm. 25, 2006, pàg. 35-70.

per precisar la definició correcta sinó per mostrar el seu desplegament històric. Aquesta aproximació m'ha permès fer una primera radiografia dels significats que els diferents autors atribueixen a la relació entre cohesió social i educació social.

2. Algunes consideracions teòriques al voltant de la cohesió social

El concepte *cohesió social* és polisèmic i complex. Si fem una primera revisió de diferents definicions, el *Diccionari d'Educació*² parla de vinculació dels membres d'una col·lectivitat entre ells mateixos i com a grup. Antoni Manresa³ en distingeix dues: una associada al factor capital social i una altra identificada amb la idea de l'oportunitat d'accés en igualtat de condicions a certs mitjans econòmics i drets civils. L'OCDE reconeix la complexitat del terme i estableix identificadors com ara el grau de participació dels individus en la vida social.

Victor Godínez⁴ ha resseguit el terme *cohesió social* en diferents estudis acadèmics i conclou que els significats que se li atribueixen es mouen entorn de tres eixos:

- Una visió dinàmica de la cohesió social enfront d'una d'estàtica. El concepte fa referència a un procés de valors compartits i relacions de qualitat entre individus i societat.
- La dinàmica d'inclusió i d'exclusió dels individus en la societat incloent els aspectes materials i immaterials i els simbolismes implícits.
- Els valors i identitats que subratllen el sentiment de pertinença dels individus.

L'origen teòric de *cohesió social* el podem associar al concepte de *solidaritat orgànica* emprat per Durkheim a finals del segle XIX. Se-

2. TERMCAT. Diccionari d'Educació. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2011

3. MANRESA, Antoni. «Cohesió social i estat del benestar», *Diàlegs*, núm. 3, juliol-setembre 2007, pàg. 99-115.

4. Citat a ZUPI, Marco; ESTRUCH PUERTAS, Elisenda (eds.). *Desafíos de la cohesión social en tiempos de crisis: diálogo euro-latinoamericano*. Madrid: FIIAPP i Editorial Complutense, 2011, pàg. 189.

gons ell, en les societats industrials els individus es distingeixen per la professió, l'ambient familiar o social i l'educació. La divisió del treball té una funció cohesionadora que serviria per unificar, amb solidaritat orgànica, membres que no són homogenis i que tenen interessos diferents,⁵ complementat amb l'acció integradora de les institucions, que confereixen un sentit moral als individus.⁶ Aquesta visió contrasta amb la noció actual de cohesió social, que no es pot dissociar del canvi social ni del conflicte.⁷

El Consell d'Europa defineix la cohesió social com la capacitat d'una societat democràtica d'assegurar el benestar de tots els seus membres minimitzant les desigualtats entre ells. El Consell d'Europa relaciona la solidaritat dels seus membres amb la reducció de l'exclusió. Detecta com a amenaces de la cohesió la precarització laboral i el debilitament dels sistemes de protecció. La definició de societat del benestar inclou: la dignitat de cada persona per reconèixer les seves habilitats i la seva contribució social sigui, quina sigui la religió, cultura o opinió que manifesta; la llibertat de cada individu per tirar endavant el seu projecte personal, i la participació activa de cada membre en la societat.⁸

3. Mots relacionats amb la cohesió social

Inclusió social i *capital social* són termes relacionats amb *cohesió social* que en diferents ocasions s'utilitzen com a sinònims. La inclusió social s'entén com l'experiència social àmpliament compartida per la societat i com la participació activa, la igualtat d'oportunitats i de possibilitats en la vida dels individus i la consecució d'un nivell bàsic de

5. Durkheim contraposa el concepte de *solidaritat orgànica* al de *solidaritat mecànica* i el defineix com el vincle que estableixen membres de societats, que anomena simples o primitives, en les quals s'aprecia l'existència d'un patrimoni comú d'idees, valoracions i experiències que actua com a vincle social. Reale, G.; Antiseri, D. *Historia del pensamiento filosófico y científico*, volum III, pàg. 355-358.

6. ZUPI, Marco; ESTRUCH, PUERTAS Elisenda (eds.). *Op. cit.*, pàg. 194.

7. SORJ, Bernardo; MARTUCELLI, Danilo. *El desafío latinoamericano: cohesión social y democracia*. Buenos Aires: Editorial Siglo XXI - Editora Iberoamericana, 2008, pàg. 262.

8. European Committee for Social Cohesion, *A new strategy for Social Cohesion*. Council of Europe (2004).

benestar de tots els ciutadans. Joan Subirats defineix *capital social* com un conjunt de lligams, d'entitats, de vincles entre persones i grups que, en un territori determinat, generen relacions de reciprocitat, de confiança, d'implicació col·lectiva sobre els espais públics i sobre els problemes que genera la convivència. El terme es complementa amb el d'inclusió, en tant que posa l'èmfasi en la relació.

Diferents autors defineixen la inclusió social identificant el grau d'exclusió en el qual es troben els individus. Robert Castel dibuixa tres espais socials en els quals es distribueixen els riscos d'exclusió de forma desigual: 1) la zona que anomena d'integració, seguretat o estabilitat, per referir-se a aquell espai que ocupa la població que té una feina estable, protecció social i una xarxa de relacions familiar i social àmplia; 2) la zona de vulnerabilitat, precarietat o inestabilitat, la situació de la qual es caracteritza per la fragilitat, la inseguretat de les relacions laborals precàries i la inadequació dels suports familiars i socials, i 3) la zona d'exclusió o marginació, caracteritzada per una retirada del món laboral, l'absència de cap altre tipus de protecció social i l'aïllament social. Les persones basculen entre aquestes tres zones segons la relació que poden mantenir amb el mercat laboral.⁹

L'exclusió social, a més d'incloure situacions clàssiques de pobresa, incorpora altres aspectes com ara les condicions laborals, el reconeixement de la ciutadania, els dèficits formatius, les situacions sociosanitàries més desateses, la inexistència de xarxes de protecció social o familiar, etc. En aquest sentit, l'exclusió social es defineix també per la impossibilitat o dificultat intensa d'accedir als mecanismes de desenvolupament personal i d'inserció sociocomunitària i als sistemes preestablerts de protecció.¹⁰

4. La cohesió social: un horitzó per a l'educació social

En la revisió de les dues revistes analitzades no trobem cap article en el qual es concreti una definició del concepte. Tal com s'utilitza en els diferents articles el terme cohesió social s'entén com a finalitat i

9. Citat a *l'Informe de la inclusió social a Espanya (2008)*. Fundació Caixa de Catalunya, pàg. 17-18.

10. SUBIRATS, Joan (dir.). *Fragilidades vecinas: Narraciones biográficas de exclusión social urbana*. Barcelona: Icaria, 2006.

objectiu desitjable, més o menys assolible i poc definit. En aquest context, l'anàlisi conceptual dels articles on apareix el terme en les dues revistes m'ha possibilitat relacionar la cohesió social amb tres àmbits:

- a. Les dificultats socials que fan trontollar el que les societats occidentals actuals ja havien consolidat en termes de cohesió social.
- b. L'educació entesa com una eina que s'orienta a establir relacions més igualitàries entre grups que gaudeixen de posicions socials desiguals i que pot focalitzar en segons quines situacions els conflictes ja siguin de poder, de relació, etc.
- c. Els estudis i recerques, associacions, experiències educatives i propostes professionalitzadores que faciliten la cohesió social des de l'educació.

A partir d'aquesta categorització, podem confeccionar una taula de dades quantitatives que ens permet visualitzar el volum d'articles que inclouen el concepte *cohesió social* i el relacionen amb l'educació social:

Àmbit \ Revista	Temps d'Educació	Educació Social	Total
a	5	7	12
b	8	8	16
c	7	14	21
Total	20	29	49

Font: Elaboració pròpia

He analitzat un total de 49 articles: 20 de *Temps d'Educació* i 29 d'*Educació Social*. Els articles seleccionats són els que, segons el meu criteri, aporten més elements significatius per conceptualitzar el terme *cohesió social* en cada un dels àmbits. En els apartats 4.1. i 4.2 referencio tots els articles estudiats en cada àmbit, dels quals destaco alguns dels fragments més representatius, analitzats en la recerca documental.

4.1 Revista Temps d'Educació

En un total de 40 números publicats, he seleccionat 20 articles dels 33 en els quals apareix el terme *cohesió social*, distribuïts de la forma següent:

Àmbit a. Les dificultats socials que fan trontollar el que les societats occidentals actuals ja havien consolidat en termes de cohesió social. Els mots clau d'aquest àmbit els he extret de l'anàlisi dels cinc articles, dos dels quals els referencio a continuació:¹¹

- El primer article en el qual s'explicita la relació entre cohesió social i educació social és el d'Antoni Petrus:¹² «La cultura del benestar és un èxit important de les societats modernes al qual els ciutadans ja no estan disposats a renunciar. La protecció social i els nous àmbits de l'educació social són espais reconeguts unànimement com a necessaris i dos factors de notable impacte en la lluita per la cohesió social.» L'acció educativa s'orienta cap a preservar la cohesió social, fomentant els aspectes que les societats democràtiques ja han aconseguit. A meitat dels anys noranta alguns aspectes relacionats amb la igualtat d'oportunitats i la protecció social semblaven ja consolidats.
- Carme Panchon, Sandra Costa i Esther Gil¹³ relacionen directament la protecció social amb la cohesió social: «En el context de la Unió Europea, la protecció social no només ofereix xarxes de seguretat per als desfavorits, sinó que contribueix també a garantir la cohesió emparant les persones davant de tota una sèrie de riscos.»

En quatre dels cinc articles analitzats apareixen també els termes *inclusió social* i *exclusió social*. En tots evidenciem que la reflexió educativa i social dels autors gira al voltant de les polítiques d'atenció i educatives, que cal refermar i ampliar per garantir la protecció social dels individus.

11. Els altres tres inclosos en l'àmbit a) són: Prats, Enric. «Mirar els veïns: actualitat (i necessitat) de la pedagogia comparada», *Temps d'Educació*, núm. 31, 2006, pàg. 303-314; Ancheta, Anna. «Expansió i desenvolupament dels serveis d'atenció educativa i educació de la primera infància a la Unió Europea des d'una perspectiva comparada», *Temps d'Educació*, núm. 34, 2008, pàg. 127-142; Essomba, Miquel Àngel. «Una aproximació a la pràctica esportiva dels immigrants en el temps lliure a Catalunya», *Temps d'Educació*, núm. 31, 2007, pàg. 91-103.

12. «L'educació social al llindar del segle XXI», *Temps d'Educació*, núm. 15, 1996, 13-37 [la citació és de la pàgina 23].

13. «La infància i la seva protecció», *Temps d'Educació*, núm. 31, 2006, pàg. 29-42 [la citació és de la pàgina 31].

Àmbit b. L'educació entesa com una eina que s'orienta a establir relacions més igualitàries entre grups que gaudeixen de posicions socials desiguals. En aquest àmbit, he analitzat vuit articles dels quals destaco els termes més representatius de quatre:¹⁴

- José A. Jordan¹⁵ fa una anàlisi de la Catalunya multicultural que s'està gestant i que, segons l'autor, pot fer trontollar la identitat cultural i nacional en la qual es basa la cohesió de Catalunya. Proposa un canvi de perspectiva, amb elements dinàmics relacionats amb la negociació de nous valors compartits: «L'educació intercultural es pot entendre sempre que no posi en perill la cohesió sociocultural de Catalunya i s'aplica de forma realista i equilibrada, que sense abdicar de la pròpia identitat originària ha d'estar igualment preparada per obrir-se a la riquesa pròpia de la diversitat cultural que ens envolta.»
- Joan Carles Mèlich¹⁶ escriu: «L'individualisme ha esborrat els horitzons simbòlics de sentit que donaven cohesió a la comunitat i amb això l'Altre i la comunitat deixen de ser valorats pel jo.» Els valors i la identitat desequilibren el binomi individu-comunitat i fan trontollar el sentiment de pertinença dels individus.
- Joan Subirats¹⁷ atorga a l'educació social un paper decisiu: «En aquest context, l'educació s'ha convertit en un element central de les polítiques actives de promoció de l'ocupació, de lluita contra l'exclusió, d'integració i de cohesió social. I ningú que vulgui treballar seriosament en polítiques i programes que potenciïn el d'una

14. Els altres quatre articles inclosos en l'àmbit b) són: DEL CAMPO, Jaime. «Educació intercultural i ciutadania: Presentació», *Temps d'Educació*, núm. 27, 2003, pàg. 7-10; BARTOLOMÉ, Margarita. «Cap a una ciutadania intercultural. Un tema emergent a la recerca educativa», *Temps d'Educació*, núm. 27, 2003, pàg. 13-32; MOREU, Angel. «Educació política: democràcia i ciutadania», *Temps d'Educació*, núm. 28, 2004, pàg. 195-204; CARRILLO, Isabel; PRAT, Pilar; GUITART, Rosa i FATSINI, Esther. «Investigar per desvelar els models de gènere en l'adolescència», *Temps d'Educació*, núm. 40, 2010, pàg. 125-138.

15. «Catalunya davant l'educació intercultural», *Temps d'Educació*, núm. 13, 1995, pàg. 161-175 [la citació és de la pàgina 174].

16. «L'horitzó simbòlic de la comunitat», *Temps d'Educació*, núm. 17, 1997, pàg. 71-85 [la citació és de la pàgina 79].

17. «Educació i comunitat», *Temps d'Educació*, núm. 26, 2002, pàg. 181-200 [la citació és de la pàgina 183].

zona, d'un país, i que ho vulgui fer sobre bases sòlides i de cohesió social, pot continuar deixant en mans estrictament de l'escola una cosa tan estratègicament significativa com és l'educació.»

- Miquel Martínez¹⁸ atorga una rellevància especial a l'educació «per a tots aquells que considerem que pot fer possible la transformació de la nostra societat en una altra de més digna, inclusiva, cohesionada i equitativa». Òbviament aquesta transformació serà difícil si l'educació –i, en primer lloc, el sistema educatiu des de l'educació infantil fins a l'educació universitària i/o professional– no es planteja, amb el mateix interès, avançar cap a un model que garanteixi, alhora que qualitat en els aprenentatges, competència en els joves per a una adequada incorporació al món del treball.

Dels vuit articles d'aquest àmbit, cinc relacionen la cohesió social amb l'exercici de la ciutadania per garantir la inclusió de tots els membres en una societat democràtica, establint sentiments de pertinença i identitats compartides entre participants que cada cop han quedat més aïllats en la seva pròpia individualitat. Els altres tres associen la cohesió social al reequilibri de les relacions de poder amb població d'origen immigrant per poder gaudir d'igualtat de condicions amb la resta de la població. En tots, l'anàlisi del context sociopolític, econòmic i cultural és el teló de fons per analitzar que la cohesió social bascula entre l'assimilació i l'exclusió d'alguns col·lectius si no es troba aquest espai de diàleg i d'interrelació igualitari.

Àmbit c. Estudis i recerques, associacions, experiències educatives i propostes professionalitzadores que faciliten la cohesió social des de l'educació. En aquest àmbit he analitzat set articles, dels quals en referencio quatre:¹⁹

18. «Educació i ciutadania en societats democràtiques: cap a una ciutadania col·laborativa», *Temps d'Educació*, núm. 40, 2011, pàg. 11-30 [la citació és de la pàgina 14].

19. Els altres tres articles de l'àmbit c) són: PUIGDELLÍVOL, Ignasi i KRASINA, Liga. «Inclusió i segregació a l'escola: pràctiques inclusives i excloents amb l'alumnat vulnerable», *Temps d'Educació*, núm.38, 2010, pàg. 95-113; GARCÍA, Carme; TELLADO, Itxaso; CHIAPELLI, Tiziana. «Visió general de la discussió sobre les àrees d'exclusió del projecte INCLUD-ED», *Temps d'Educació*, núm. 38, 2010, pàg. 185-202; SIMÓ, Núria. «L'acollida d'alumnat immigrant en el sistema educatiu a Catalunya: reflexions i propostes a partir de l'anàlisi del cas de Vic», *Temps d'Educació*, núm. 40, 2011, pàg. 147-162.

- Àngel Marzo²⁰ reconeix la tasca social i educativa de les escoles d'adults en un context social, polític i cultural precari, amb fortes desigualtats i dificultats d'accés per als col·lectius de persones treballadores que arribaren a Catalunya als anys 60, enfortint la **cohesió social** a Catalunya en termes de **solidaritat** entre els ciutadans.
- Anna Ayuste²¹ escriu sobre el paper de les associacions pel reconeixement dels valors i identitats de les minories per millorar la cohesió social: «En aquest context, les associacions lligades al territori poden ser un lloc que faciliti el sentit de pertinença i els lligams amb el barri. Per exemple, una iniciativa ben rebuda per part de la població migrada, i que afavoreix la cohesió social, consisteix a facilitar espais on puguin desenvolupar les seves pròpies activitats, celebracions o festes importants de la comunitat d'origen.»
- Rosa Valls i Carmel Mulcahy,²² en la presentació del projecte integrat INCLUD-ED afirmen: «La recerca europea realitzada fins ara mostra la multidimensionalitat de l'exclusió social i ressalta la seva connexió amb l'educació. Aquesta situació requereix d'accions (polítiques, teories i actuacions educatives) que estiguin basades en la recerca científica, en les evidències empíriques que mostren quines són les vies que superen les desigualtats educatives i, consegüentment, potenciaran la cohesió social.»
- Flor A. Cabrera, Trinidad Donoso, Pilar A. Folgueira i Esther Luna²³ determinen com l'experiència de l'aprenentatge-servei contribueix a afavorir la cohesió social des d'una formació ciutadana que té en compte la implicació en la societat amb una mirada crítica, des de la qual es contribueix a redefinir i reconstruir la societat en clau d'equitat i solidaritat.

20. «Bases i recursos per una educació oberta al llarg de la vida», *Temps d'Educació*, núm. 20, 1998, pàg. 155-173 [la citació és de la pàgina 163].

21. «El significat del projecte migratori: les dones parlen de la seva experiència», *Temps d'Educació*, núm. 37, 2009, pàg. 149-168 [la citació és de la pàgina 163].

22. «Projecte integrat INCLUD-ED: cohesió social i impacte polític a Europa. Presentació», *Temps d'Educació*, núm. 38, 2010, pàg. 91-94 [la citació és de la pàgina 91].

23. «La participació ciutadana: dimensió clau de l'educació per a la ciutadania», *Temps d'Educació*, núm. 40, 2011, pàg. 97-116 [la citació és de la pàgina 110].

En aquest àmbit podem diferenciar experiències com les escoles d'adults o d'associacions en les quals la cohesió social s'entén com una possibilitat que potencia el reconeixement de minories en posició de desigualtat i que potencien la solidaritat entre els participants, d'altres que expliquen recerques i fan propostes formatives per a una ciutadania democràtica basades en la participació activa de joves universitaris en realitats socials compromeses amb la integració i la cohesió social. I en tercer lloc, en formen part estudis que vinculen la pràctica educativa escolar amb la possibilitat de garantir la igualtat d'oportunitats educatives per a tots els educands com a element clau per a la cohesió social, amb la intenció de promoure un sistema educatiu que recuperi la preocupació per la igualtat d'oportunitats i la cohesió social i no se centri en el resultats acadèmics i en la competitivitat.

4.2 Revista Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa

En els 48 números analitzats de la revista, trobem 37 articles on s'empra el terme *cohesió social*. D'aquests, tal com recull la taula, n'he seleccionat 29 que relacionen cohesió social amb l'educació social, distribuïts en els tres àmbits d'anàlisi.

Àmbit a. Les dificultats socials que fan trontollar el que les societats occidentals actuals ja havien consolidat en termes de cohesió social. Dels set articles analitzats, destaco els tres més representatius en l'anàlisi de l'augment de les dificultats socials en la societat actual²⁴:

- Victor Rennes²⁵ relaciona el terme *cohesió* amb exclusió/inclusió i amb protecció/integració social: «La seva traducció a l'anàlisi de la pobresa ha anat de la mà de l'aplicació del concepte d'*exclusió social*: Parlar d'exclusió social és expressar que el problema no

24. Els altres quatre articles inclosos en l'àmbit a) són: JOUVÉ, Alain. «Fracàs escolar i risc social», *Educació Social*, núm. 2, 1996, pàg. 52-74; VILA, Francesc. «Violència envers els usuaris dels serveis: maltractament institucional», *Educació Social*, núm. 23, 2003, pàg. 35-44; «Intervenció educativa amb persones sense llar» [editorial], *Educació Social*, núm. 27, 2004, pàg. 5; AGANZO, Andrés; GAVELA, Ana J. ; NUÑO, Jorge; SÁNCHEZ, Félix, M. «Inserció laboral de les persones en situació de pobresa i/o d'exclusió social», *Educació Social*, núm. 41, 2009, pàg. 47-68.

25. «Els reptes actuals de les polítiques socials», *Educació Social*, núm. 1, 1995, pàg. 8-13 [la citació és de la pàgina 9].

és ja únicament el de desigualtats entre la part alta i la part baixa de l'escala social (up/down), sinó també el de la distància, en el cos social, entre els que participen en la seva dinàmica i els que són rebutjats cap als seus marges (in/out); és destacar també els efectes, en aquest aspecte, de l'evolució de la societat, i els riscos de ruptura de la cohesió social que això comporta.»

- Emilio Conejo,²⁶ des d'un plantejament positiu, posa en relleu l'augment de les desigualtats: «Els esforços de cohesió realitzats per la Unió Europea han permès, en els darrers anys, avançar en la reducció de les disparitats en la renda per càpita dels estats membres en termes globals, si bé el problema de la desocupació no sembla trobar una fàcil solució, i les diferències econòmiques entre regions continuen augmentant. El mateix passa amb determinats grups i categories de ciutadans; la desigualtat no solament és territorial sinó també sectorial, en la mesura que afecta més uns grups que altres.»
- Paco Estellés²⁷ analitza la situació actual: «La pobresa és una realitat que qüestiona el nostre sistema social, que posa en evidència la tan preuada “cohesió social”, per la qual cosa no és present a les agendes polítiques i socials.» És necessari un canvi de paradigma econòmic i social.

Tots els articles denuncien el debilitament de la protecció social dels individus i les repercussions que representa en la ruptura de la cohesió social. Factors com ara la pobresa, les desigualtats i l'exclusió social –entesa com a trencament de relacions socials entre diferents col·lectius– són presents en tots els articles. La cohesió social s'esquerda si s'amplia l'aïllament de les persones que pateixen dificultats econòmiques, laborals, d'habitatge, d'accés a la formació. Aquests factors dificulten la integració social dels col·lectius més febles. El context de crisi econòmica i social aguditza la dificultat per avançar cap a la cohesió social. I fa més difícil que les polítiques socials i educatives puguin minimitzar les conseqüències socials en una societat to-

26. «Ocupació i comunitat gitana: claus d'actuació», *Educació Social*, núm. 24, 2003, pàg. 54-66 [la citació és de la pàgina 57].

27. «Treball en xarxa i pobresa infantil», *Educació Social*, núm. 46, 2010, pàg. 66-76 [la citació és de la pàgina 68].

talment dominada per un model econòmic basat en la injustícia i que fomenta les desigualtats.

Àmbit b. L'educació entesa com una eina que s'orienta a establir relacions més igualitàries entre grups que ocupen posicions socials desiguals. Els articles analitzats han estat vuit, quatre dels quals destaco a continuació:²⁸

- Cohesió social associada a diàleg, convivència i participació social activa de diferents col·lectius que s'han de relacionar i tenir intercanvi, tal com ho expressa Josep M. Violant:²⁹ «Les iniciatives (dels plans de dinamització) han de donar respostes als processos d'enfortiment de la cohesió i la integració social, fomentant les iniciatives d'economia social i solidària, la formació dels ciutadans i ciutadanes, els serveis de proximitat, els valors de civisme, tolerància, coresponsabilitat i solidaritat des d'un plantejament global.»
- Xavier Úcar, Jordi Segarra i Lluís Mas³⁰ analitzen el factor cohesió social relacionant-lo amb el nivell de conflictivitat entre diferents persones de la societat.
- Cal destacar l'article de Miquel Àngel Essomba³¹ en el qual estableix diferents elements d'anàlisi de les possibilitats o limitacions que l'educació –i concretament les institucions educatives– treballi per la cohesió social en un marc socioeconòmic i cultural advers per a l'educació: «Queda lluny el temps en què es pensava que l'educació transformaria la societat; la realitat ha demostrat

28. Els altres quatre articles inclosos en l'àmbit b) són: LLOPIS, Rosa. «Polítiques d'immigració. Entre la inclusió i l'exclusió», *Educació Social*, núm. 20, 2003, pàg. 19-34; ZAPATA, Ricard. «Diversitat i política cultural. El debat teòric i el seu ús en institucions internacionals», *Educació Social*, núm. 43, 2009, pàg. 57-72; SABATER, Jordi; SONNELAND, Anne M. «Més enllà de la globalització: nous escenaris per a les polítiques socials», *Educació Social*, núm. 43, 2009, pàg. 13-35; ALONSO, Paula; VARELA, Laura; TEJEIRO, Yésica. «El valor del temps en els processos educatius d'integració i inclusió social», *Educació Social*, núm. 47, 2011, pàg. 74-83.

29. «El model català de desenvolupament comunitari», *Educació Social*, núm. 10, 1998, pàg. 108-110 [la citació és de la pàgina 109].

30. «Investigació participativa per crear un pla de joventut en una comunitat local», *Educació Social*, núm. 39, 2008, pàg. 91-112 [la citació és de la pàgina 104].

31. «Educació en el món del mercat global. Els perills de la cohesió social», *Educació Social*, núm. 43, 2009, pàg. 35-56 [la citació és de la pàgina 36].

que és més aviat la societat qui transforma l'educació. Hem de preguntar-nos, doncs, fins a quin punt el terreny, la dinàmica i les normes del joc de la globalització liberal afavoreixen o obstaculitzen l'assoliment d'una societat cohesionada.»

- M. Belén Caballo, José Antonio Caride i Pablo Meira³² conclouen: «Afavorir en l'àmbit de la família i en els entorns locals temps de qualitat relacional és fonamental per a la cohesió social. Resulta bàsic per a l'aprenentatge de la participació i per a la implicació en les realitats més pròximes, com a processos que constitueixen un important recurs per al desenvolupament personal i comunitari; processos en els quals els professionals de l'Educació Social tenen molt per aportar.»

La meitat dels articles relacionen cohesió social amb reequilibri de les relacions de poder amb població d'origen immigrat, per poder gaudir d'igualtat de condicions en una societat en què, tot i anomenar-se democràtica, el poder econòmic hi impera per sobre de la protecció social. El pluralisme cultural, la identitat, els vincles per afavorir la convivència són elements clau per a la cohesió. L'altra meitat alerten del fet que l'educació està sent captiva de les desigualtats d'oportunitats que creixen amb la globalització econòmica, la precarització laboral i la dificultat per accedir a drets socials com ara la salut i l'educació. Des d'aquesta segona perspectiva, es planteja que l'educació social té la responsabilitat d'oferir alternatives educatives en espais de socialització de la ciutat i de desemmascarar el discurs neoliberal que fa de l'educació una opció que fomenta l'accés a millors oportunitats per als que estan en una posició social més avantatjosa.

Àmbit c. Estudis i recerques, associacions, experiències educatives i propostes professionalitzadores que, des de l'educació, faciliten la cohesió social. En aquest àmbit he analitzat 14 articles, dels quals en trio tres que reflecteixen la tipologia de propostes recollides: ³³

32. «El temps com a context i pretext educatiu en la societat xarxa», *Educació Social*, núm. 47, 2011, pàg. 11-24 [la citació és de la pàgina 22].

33. La resta d'articles inclosos a l'àmbit c) són: SUBIRATS, Joan. «Tercer sector i poders públics: cooperació o competència», *Educació Social*, núm. 9, 1998, pàg. 8-10; PANCHÓN, Carme. «La gestió de la qualitat en l'acció socioeducativa», *Educació Social*, núm. 21, 2002, pàg. 10-23; RUIZ DE GAUNA, Rafael. «El tercer sector a Catalunya: situació i perspectives», *Educació Social*, núm. 23, 2003, pàg. 97-105; GARCIA,

- Carles Armengol,³⁴ a l'article sobre el perfil de l'educador social, planteja el següent: «Des d'una perspectiva més territorial i/o comunitària, les finalitats són la vertebració social, la promoció de la cohesió social o el desenvolupament cultural o sociocultural de grups, col·lectius o territoris.»
- Celia Sánchez,³⁵ parlant de la Unió Gitana de Gràcia: «Per últim, destacar que som conscients del paper que l'associació fa en els diferents àmbits d'actuació i del rol cohesionador i dinamitzador que desenvolupa. Però també som conscients que necessitem la implicació i el diàleg amb les diferents administracions per a poder aconseguir les nostres finalitats.»
- José M. Barragán i Ascensió Moreno³⁶ justifiquen la potència cohesionadora dels projectes d'educació artística: «Moltes experiències ens mostren com les arts faciliten tant la millora de la situació individual i social de les persones amb dificultats com la cohesió i el canvi social. Els projectes han de sortir des de i amb la comunitat, amb la seva implicació i partint de la realitat concreta. Alhora, ha de ser estimulante la participació i ha de fomentar la creativitat de tota la xarxa, incorporant el canvi social com un procés d'autotransformació individual i comunitari.»

Humberto. «Participació del poble gitano i moviment associatiu», *Educació Social*, núm. 24, 2003, pàg. 92-104; VILA, Francesc. «Els patiments dels joves i de les famílies en la societat de traspàs», *Educació Social*, núm. 26, pàg. 40-58; EXPÓSITO, Carmen. «Pedagogia en la intervenció socioeducativa amb dones immigrades», *Educació Social*, núm. 31, 2005, pàg. 63-79; GASCH, Begoña. «Espais educatius que ofereixen una alternativa al fracàs escolar. Gestió perversa d'un model d'aprenentatge», *Educació Social*, núm. 32, 2006, pàg. 61-78; RENGEL, Maria. «El barri del Raval. Experiències educatives del treball en xarxa», *Educació Social*, núm. 32, 2006, pàg. 93-104; IGLESIAS, Lucia; JATO, Elisa. «La professió d'agent d'igualtat d'oportunitats en els diferents contextos de l'Educació Social», *Educació Social*, núm. 35, 2007, pàg. 99-112; CIVIS, Mireia, LONGÁS, Eduard; LONGÁS, Jordi; RIERA, Jordi. «Educació, territori i desenvolupament comunitari. Pràctiques emergents», *Educació Social*, núm. 36, 2007, pàg. 13-25; SOLER, Pere. «Els darrers 25 anys de l'Educació Social». *Educació Social*, núm. 45, 2010, pàg. 183-196.

34. «Els professionals que forma la Diplomatura en Educació Social», *Educació Social*, núm. 1, 1995, pàg. 15-25 [la citació és de la pàgina 18].

35. «La Unió Gitana de Gràcia», *Educació Social*, núm. 2, 2003, pàg. 117-127 [la citació és de la pàgina 126].

36. «Experiència artística i producció cultural, àmbits per a la intervenció socio-educativa», *Educació Social*, núm. 28, 2004, pàg. 19-39 [la citació és de la pàgina 37].

Els articles d'aquest àmbit els podem diferenciar entre els que plantegen perfils professionals i funcions de l'educador/a social vinculats al treball comunitari per afavorir la cohesió social; els que tracten experiències de diferents associacions del tercer sector que exemplifiquen formes de millorar la igualtat d'oportunitats i l'accés a la participació social de diferents col·lectius –i per tant s'orienten a millorar la cohesió social– i finalment els que se centren en projectes educatius adreçats a tota la població per contribuir a la millora individual i comunitària.

5. Síntesi i conclusions

Després de l'anàlisi realitzada a les dues revistes, en aquest darrer apartat destaquem, en primer lloc, els termes utilitzats en els diferents articles que els autors relacionen amb la cohesió social en el tres àmbits analitzats; tot seguit, apuntem els discursos que emergeixen al voltant de la cohesió social, i acabem amb la proposta d'alguns elements que considerem rellevants per a una possible definició de la cohesió social en relació amb l'educació social.

El conceptes associats al de cohesió social els podem diferenciar en dos grups, segons els dos termes analitzats: *inclusió social* i *capital social*. D'una banda, els que estan relacionats amb el terme *inclusió social*: exclusió/inclusió de béns materials o immaterials, protecció social de drets, desigualtats socials, igualtat d'oportunitats. De l'altra, els que plantegen la cohesió social en relació amb el terme *capital social*: diàleg, convivència, civisme, identitats, tolerància, conflicte, ciutadania democràtica, igualtat de drets, participació social, xarxa, comunitat.

a) Els articles que relacionen la cohesió social amb la inclusió social focalitzen la relació en el grau d'inclusió en els espais socials que Castel relaciona amb el mercat laboral. Un altre element coincident és la protecció de tota la població davant dels riscos socials. En tots els articles, l'exclusió s'entén com un problema de la societat i no dels individus que pateixen aquesta situació. La possibilitat de minimitzar situacions d'exclusió es relaciona amb el desenvolupament de polítiques socials i educatives que garanteixin la millora de les condicions socials de tots els col·lectius, i de forma específica els que no tenen accés a la igualtat d'oportunitats. En molts casos, la focalització de la

situació se centra en la millora de condicions dels col·lectius que pateixen situacions d'exclusió, com ara formació bàsica, laboral, cerca d'oportunitats laborals, etc. Trobem diferències en la perspectiva de comprensió de la cohesió social, segons el plantejament de societat en què es fonamenten els articles. Per una banda, aquells que lluiten per mantenir l'estat del benestar com un context corrector de les crisis econòmiques i socials que se succeeixen. Per l'altra, els que plantegen una anàlisi més transformadora, basada en un canvi profund del sistema econòmic vigent perquè és el generador de les desigualtats i de les situacions d'exclusió tan grans.

b) Els articles que relacionen la cohesió social amb capital social analitzen la creació o la limitació d'oportunitats socials per a la capacitat dels individus a l'hora de crear xarxes de relació i establir vincles per formar part de la comunitat. Des d'aquest plantejament, alguns autors alerten que la cohesió social es pot associar a assimilació, en tant que la cohesió exigeix certa uniformitat per establir vincles entre els individus. Des d'un plantejament oposat, altres autors destaquen la importància d'expressar els trets d'identitat dels individus amb la intenció de poder fer emergir les diferències, les divergències i, en definitiva, els conflictes que posen sobre la taula la correlació de forces presents en les relacions de poder entre els diferents individus que cerquen possibilitats d'establir relacions cap a la cohesió social.

L'anàlisi dels 49 articles de la recerca ens confirma el caràcter polisèmic i complex del terme i la necessitat d'associar les definicions als marcs conceptuals de referència en els quals els autors insereixen la significació del terme. Reprenent l'aportació de Vilanou³⁷, que els conceptes contenen històries i que les diferents significacions dels conceptes són una plasmació de la lluita social al voltant del concepte, considerem que pot tenir interès incloure quatre elements en una possible definició de cohesió social en relació amb l'educació social. Els elements detectats són: 1) anàlisi social i econòmica de la societat per contextualitzar el tipus d'accions socials que tendeixen al benestar de tots els seus membres; 2) anàlisi de les desigualtats socials que pateixen els grups socials que formen part de la societat, 3) anàlisi de la percepció subjectiva dels individus pel que fa a les relacions de poder,

37. VILANOU, Conrad, *Op. cit.*, pàg. 49-51.

de confiança i de reciprocitat que viu cadascú en relació amb altres membres i grups, 4) propostes socials i educatives que possibiliten el desenvolupament de projectes individuals amb reconeixement social. En una anàlisi posterior, podria ser d'interès analitzar la significació d'aquests elements per aprofundir en els discursos socials i educatius al voltant de la cohesió social, en els articles referenciats.